

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – साहित्यशास्त्रे वृत्तरत्नाकरस्य परिचयेन छन्दपरिचयः भविष्यति । छात्राः छन्दशास्त्रस्य यति-गति-लयादि विषयैः परिचिताः भविष्यन्ति। छात्राः छन्दज्ञानेन पद्यकाव्यस्य पठने आनन्दानुभूतिः प्राप्तुवन्ति। चन्द्रालोकस्य अध्ययनेन छात्राः संस्कृतसाहित्यजगति चन्द्रालोकस्योपयोगितां विषये परिचिताः भविष्यन्ति। छात्रेषु काव्यसर्जनप्रतिभायाः अलङ्कारप्रयोगनैपुण्यस्य ज्ञानं भविष्यति।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क)	माध्यमिकी परीक्षा	–	25%
(ख)	सत्रान्तपरीक्षा	–	50%
(ग)	सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –	25%	
	• पुस्तकालयकार्यम्	–	5%
	• गृहकार्यम्	-	5%
	• कक्षापरीक्षा	–	10%
	• कक्षाप्रस्तुतिः	–	5%

अन्वितिसंख्या

विषयः

१. वृत्तरत्नाकरः

- (क.) मङ्गलाचरणं ग्रन्थकर्तुः परिचयः
- (ख.) छन्दःशास्त्रस्य दशाक्षराणि गणलक्षणानि च
- (ग.) पादलक्षणानि, यतिलक्षणानि च
- (घ.) वृत्तभेदकथनम्
- (ङ.) मात्राछन्दांसि (आर्याछन्दस्य लक्षणम्)
- (च.) अनुष्टुपप्रकरणम् (अनुष्टुप छन्दः)
- (छ.) वर्णसमवृत्तानि विद्युन्माला, माणवकम्

- (ज.) इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, उपजाति, रथोद्धता
 (झ.) वंशस्थम्, तोटकम्, द्रुतविलम्बितम्, भुजङ्गप्रयातम्
 (ञ.) स्रग्विणी, मालती, प्रहर्षिणि, वसन्ततिलका
 (ट.) मालिनी, पञ्चचामरम्, शिखरिणी, हरिणी
 (ठ.) मन्दाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडितम्, स्रग्धरा, पुष्पिताग्रा

२. चन्द्रालोकः (पञ्चममयूखः)

- (क) अलङ्कारसामान्यलक्षणम्
 (ख) अनुप्रासः, श्लेषः, पुनरुक्तप्रतीकाशः, यमकम्
 (ग) अतिशयोक्तिः, उत्प्रेक्षा, स्वभावोक्तिः,
 (घ) उपमा, रूपक, अनन्वयः, उपमेयोपमा
 (ङ) अपह्नुतिः, विभावना, विशेषोक्तिः

सन्दर्भग्रन्थाः-

- वृत्तरत्नाकरम्. केदारभट्टविरचितम्. मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली.
- बृहद् अनुवाद चन्द्रिका-
- चन्द्रालोकः. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी.
- साहित्यदर्पण. शालिग्रामशास्त्री (व्याख्याकार). मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली.
- काव्यदीपिका. कृष्णमणि त्रिपाठी (व्याख्याकार). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी.
- संस्कृत साहित्य का इतिहास. प्रीतिप्रभा गोयल. राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर.
- संस्कृत साहित्य का इतिहास. बलदेव उपाध्याय. शारदा निकेतन, वाराणसी.

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
वृत्तरत्नाकरः		
१-२	मङ्गलाचरणं ग्रन्थकर्तुः परिचयश्च	१,२
३-४	छन्दःशास्त्रस्य दशाक्षराणि गणलक्षणानि च	१,२
५,६,७	पादलक्षणानि, यतिलक्षणानि च	१,२
८-९	वृत्तभेदकथनम्	१,२
१०-११	मात्राछन्दांसि (आर्याछन्दसः लक्षणम्)	१,२
१२-१३	अनुष्टुप्प्रकरणम् (अनुष्टुप् छन्दः)	१,२
१४-१५	वर्णसमवृत्तानि (विद्युन्माला, माणवकम्)	१,२
१६-१७	इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, उपजाति, रथोद्धता,	१,२
१८-१९	वंशस्थं, तोटकम्, द्रुतविलम्बितम्,	१,२

	भुजङ्गप्रयातम्,	
२०-२१	मालती, वसन्ततिलका,	१,२
२२,२३,२४	मालिनी, पञ्चामरम्, शिखरिणी,	१,२
२५-२६	मन्दाक्रान्ता, शार्दूलविक्रिडितम्, स्रग्धरा, पुष्पिताग्रा	१,२
चन्द्रालोकः (पञ्चममयूखः)		
		१, २, ३,४
२७	अलङ्कारसामान्यलक्षणम्	३,४,५,६,७
२८-३०	अनुप्रासः, श्लेष, पुनरुक्तप्रतीकाशः, यमकम्	३,४,५,६,७
३१-३३	अतिशयोक्तिः, उत्प्रेक्षा, परिणामः,	३,४,५,६,७
३४-३७	उपमा, रूपक, अनन्वयः, उपमेयोपमा	३,४,५,६,७
३८-४०	अपह्नुतिः, विभावना, विशेषोक्तिः	३,४,५,६,७

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - SKT106

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम-धर्मशास्त्रम्

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि –पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः धर्मस्य ज्ञानं, वर्तमानसमये तस्य प्रासङ्गिकता बोधेन सहैव मनुस्मृतेः तथा याज्ञवल्क्यस्मृतेः परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं धर्मशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

- माध्यमिकी परीक्षा – 25%
- सत्रान्तपरीक्षा – 50%
- सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

• पुस्तकालयकार्यम्	-	5%
• गृहकार्यम्	-	5%
• कक्षापरीक्षा	-	10%
• कक्षाप्रस्तुतिः	-	5%

•विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या

विषयः

प्रथमः भागः -

- ☞ मनुस्मृतेःसामान्यःपरिचयः।
- ☞ याज्ञवल्क्यस्मृतेःसामान्यःपरिचयः।
- ☞ मनुस्मृतेःप्रतिपाद्यविषयः।
- ☞ याज्ञवल्क्यस्मृतेःप्रतिपाद्यःविषयः।

द्वितीयः भागः -

- ☞ धर्मसामान्यलक्षणानि।
- ☞ षोडशसंस्काराः।

तृतीयः भागः -

वर्णाश्रमधर्मः-

- ☞ ब्रह्मचर्याश्रमः
- ☞ गृहस्थाश्रमः
- ☞ वानप्रस्थाश्रमः
- ☞ संन्यासाश्रमः

चतुर्थः भागः -

अष्टौविवाहप्रकाराः

नारीधर्माः ,दायभागः

सन्दर्भग्रन्थाः-

१. मनुस्मृतिः, प्रकाशभाषाटीका, गणेशदत्तपाठकः, श्रीठाकुरप्रसादपुस्तकभण्डार, वाराणसी
२. मनुस्मृतिः, कुल्लूकभट्टटीकासहिता, सं.- हरगोविन्दशास्त्री, चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठान, वाराणसी
३. मनुस्मृतिः, पण्डितरामेश्वरभट्ट, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली
४. याज्ञवल्क्यस्मृतिः, मिताक्षराख्याटीकासहिता, सं.- गंगासागरराय, चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठान, वाराणसी
५. स्मृतिसारः, उदयनज्ञाअशोक, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थान, नवदेहली
६. धर्मसिन्धुः, काशीनाथउपाध्यायः, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी

७. निर्णयसिन्धुः, कमलाकरभट्ट, श्रीठाकुरप्रसादपुस्तकभण्डार, वाराणसी
८. ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका, महर्षिदयानन्द, रामलालकपूरट्रस्ट, सोनीपतहरियाणा
९. ईशादिनौउपनिषद्, गीताप्रेस, गोरखपुर
१०. श्रीमद्भगवद्गीता, गीताप्रेसगोरखपुर, उत्तरप्रदेश

व्याख्यानयोजना -

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
१-२	मनुस्मृतेःसामान्यःपरिचयः।	१, २
३-४	याज्ञवल्क्यस्मृतेःसामान्यःपरिचयः।	३, ४
५-६७-८-९	मनुस्मृतेःप्रतिपाद्यविषयः।	१, ४
१०-११	याज्ञवल्क्यस्मृतेःप्रतिपाद्यःविषयः।	१, ३
१२-१३-१४	धर्मसामान्यलक्षणानि।	१, २
१५-१६	षोडशसंस्काराः	१, ४
१७-१८	वर्णाश्रमधर्मः-ब्रह्मचर्याश्रमः	१, ३, ४
१९-२०२१-२२	गृहस्थाश्रमः	१, ३, ४
२३-२४	वानप्रस्थाश्रमः	१, ३, ४
२५-२६, २७-२८	संन्यासाश्रमः	१, ३, ४
२९-३०, ३१-३२	अष्टौविवाहप्रकाराः	१, ४
३३-३४, ३५-३६- ३७	नारीधर्माः	१, ३, ४
३८-३९-४०	दायभागः	१, २

पाठ्यक्रम कोड - SKT 117

क्रेडिट (श्रेयाङ्काः) - 4

पाठ्यक्रमनाम - व्याकरणम् - 2 (लघुसिद्धान्तकौमुदी)

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् - संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि

यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगणकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्यवैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् - पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते गणशः विभिन्नानां धातुरूपाणां परिचयः यथासूत्रं सिद्धिसम्पादनञ्च । तथा च तेषां प्रयोगद्वारा भाषानैपुण्यसम्पादनम् ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः -

माध्यमिकी परीक्षा	-	25%
सत्रान्तपरीक्षा	-	50%
सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	-	25%
• पुस्तकालयकार्यम्	-	5%
• गृहकार्यम्	-	5%
• कक्षापरीक्षा	-	10%
• कक्षाप्रस्तुतिः	-	5%

विषयान्तर्वस्तु	अन्वितिसंख्या	विषयः
1.	हलन्तपुंलिङ्गम्	
2.	हलन्तस्त्रीलिङ्गम्	
3.	हलन्तनपुंसकलिङ्गम्	
4.	अव्ययः	
5.	भ्वादिगणः	
6.	अदादिगणः	

सन्दर्भग्रन्थाः -

- १ लघुसिद्धान्तकौमुदी, भैमी व्याख्या (भाग १-३) शास्त्री भीमसेन, भौमी प्रकाशन, दिल्ली ।
- २ बृहद् अनुवाद चन्द्रिका, चक्रधर नौटियाल, मोतीलाल बनारसी दास, नई दिल्ली ।
- ३ लघुसिद्धान्तकौमुदी, गोविन्दाचार्यः, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान वाराणसी ।
- ४ लघुसिद्धान्तकौमुदी, शास्त्री धरानन्दः, मूल एवं हिन्दी व्याख्या, मोती लाल बनारसी दास, नई दिल्ली ।

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानानां विषयः	निर्धारितग्रन्थाः
१, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२	हलन्तपुल्लिङ्गाः	१, २, ३

१३	हलन्तस्त्रीलिङ्गाः	१,३
१४	हलन्तनपुंस्कलिङ्गाः	१,२,३
१५	अव्ययानि	१,३
१६,१७,१८,१९,२०,२१,२२,२३,२४	भ्वादयः	१,२,३,४
२५,२६,२७,२८,२९		
३१,३२,३३,३४,३५,३६,३७,३८,३९,४०	अदादयः	१,२,३

पाठ्यक्रम कोड – SKT 124

क्रेडिट (श्रेयाङ्काः)- 4

व्याकरणम् – 4 (अभिज्ञानशाकुन्तलम्)

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि - महाकविकालिदासस्य काव्यप्रतिभायाः परिचयः प्रदानम् । कवेः सूक्ष्मेकिका बुद्धेः परिचयः प्रदानम् । अभिज्ञानशाकुन्तलनाटके वर्णितकाव्यगतसौन्दर्यस्य परिचयः प्रदानम् । अभिज्ञानशाकुन्तलस्य तात्कालीनसामाजिक-आर्थिक-भौगोलिकवृत्तस्य परिचयः प्रदानम् । छात्रेषु काव्यसर्जनप्रतिभायाः निर्माणम् । संस्कृतसाहित्यस्य प्रचलितनाट्यपरम्परायाः परिचयः प्रदानम् ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(घ)	माध्यमिकी परीक्षा	-	25%
(ङ)	सत्रान्तपरीक्षा	-	50%
(च)	सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	-	25%
	• पुस्तकालयकार्यम्	-	5%
	• गृहकार्यम्	-	5%
	• कक्षापरीक्षा	-	10%
	• कक्षाप्रस्तुतिः	-	5%

अन्वितिसंख्या

विषयः

१. अभिज्ञानशाकुन्तलम्-

☞ संस्कृत-नाट्य-साहित्यस्य विकासः

- ☞ कविकालिदासस्यपरिचयः
- ☞ कालिदासस्यग्रन्थानांपरिचयः
- ☞ कालिदासस्य प्रकृतिचित्रणम्
- ☞ अभिज्ञानशाकुन्तलस्यमहत्त्वंवैशिष्ट्यञ्च
- ☞ शकुन्तलायाःचरित्रचित्रणम्
- ☞ दुष्यन्तस्य चरित्र-चित्रणम्
- ☞ पात्रपरिचयः

२. प्रथमोऽङ्कः-

- ☞ मङ्गलाचरणम्
- ☞ मृगयादृश्यम्
- ☞ दुष्यन्तस्यआश्रम-प्रवेश-वर्णनम्
- ☞ भ्रमरवृत्तान्तम्
- ☞ दुष्यन्तस्य शकुन्तलाया सह मेलनम्
- ☞ स्त्रीपात्राणां सौन्दर्य-वर्णनम् (शकुन्तला, अनसूया, प्रियम्बदा)

३. चतुर्थोऽङ्कः-

- ☞ दुष्यन्तशाङ्गरवयोर्विवादस्य वर्णनम्
- ☞ श्लोकचतुष्टयम्
- ☞ पतिकुलं गच्छन्त्याः शकुन्तलायाः कारुण्यपूर्णं वर्णनम्

४. सप्तमोऽङ्कस्य सामान्य-परिचयः